

Уляна Граб

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-ЛИТОВСЬКИХ МУЗИЧНО-КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ¹

Історія українсько-литовських культурних взаємин сягає княжих часів, коли 1340 роке під час правління Ольгерда, сина великого князя Гедиміна, який рішуче проголосив, що «вся Русь просто повинна належати литовцям», литовці вступили на українські землі. Власне сама назва держави Литва (*Litauen*) вперше з'явилася у Кведлінбурзькому літописі 1009 року, у якому згадується прикордонне сусідство Русі і Литви². У 1362 році військо Ольгерда вступило в Київ і, підпорядкувавши велику частину Білорусі та України (приблизно половину земель Київської Русі) Велике князівство Литовське стає найбільшим в Європі.

Литовська держава XIV–XVI ст. успадкувала і продовжила традиції Київської Русі. Східні слов'яни становили основний демографічний потенціал країни. Староукраїнська мова була державною мовою Литовського князівства, нею велося все діловодство. Виявляючи повагу до місцевих звичаїв, литовці часто проголошували: «Старого ми не змінюємо, а нового не впроваджуємо». Суспільний лад Русі був перенесений сюди майже непорушно, а правові норми Київської держави діяли тут аж до XVI ст., коли з'явився Литовський статут. Так само коріння духовної культури Литви сягало давньоруської традиції, а дослідники відзначають ряд спільних ознак у литовському та українському пісенному фольклорі. Литовські правителі розглядали свої завоювання, власне, як місію «збирання земель Русі», і згодом український історик Михайло Грушевський доводив, що Велике князівство Литовське зберегло традиції Київської Русі більшою мірою, ніж Московія. Інші історики навіть твердили, що по суті воно стало відновленою руською державою, а не чужоземним формуванням, що поглинуло Україну³.

Велике князівство Литовське було об'єктом експансії з боку лицарів-хрестоносців Німецького (Тевтонського) ордену, девізом якого був *Drang nach Osten* ("Натиск на Схід"), проте протягом тривалого часу намагалося налагодити з ним політичні і культурні зв'язки. В одному з найдавніших історичних джерел є дуже цікава згадка: у 1408 році великий магістр ордену направив групу музикантів на чолі з людиною на ім'я Пастернак (!) (Pasternack) до двору Великого князя Вітовта⁴.

Одним з перших кроків у справі зближення руської культури Великого Князівства Литовського із західною, ренесансною, було видання 1491 року Швайпольтом Фіолем у Кракові літургійних книг церковнослов'янською мовою руської редакції. Перші чотири книжки, надруковані кирилицею церковнослов'янською мовою. Історики згадують про взаємини Швайпольта Фіоля з Філіпом Каллімахом –

¹ Скорочений варіант статті опублікований в: U. Hrab. Die Musikbeziehungen zwischen Litauen und der Ukraine. Eine 400-jährige Geschichte // *Litauische Musik. Idee und Geschichte einer musikalischen Nationalbewegung in ihrem europäischen Kontext*. Leipzig 2010, S. 365–369.

² Jūratė Trilupaitytė. Litauische Musikeinrichtungen bis zum 18. Jahrhundert // *Litauische Musik. Idee und Geschichte einer musikalischen Nationalbewegung in ihrem europäischen Kontext*, S. 74.

³ Орест Субтельний. *Україна: Історія*. Київ 1993, с. 69–97.

⁴ Jūratė Trilupaitytė. Litauische Musikeinrichtungen bis zum 18. Jahrhundert, S. 76.

відомим італійським гуманістом, і про те, що видання цих книг було реалізацією виниклої в колі Каллімаха ідеї про об'єднання православ'я і католицизму.

В молодості Каллімах жив один час у Львові, де його вчителем і заступником був відомий польський гуманіст Григорій з Сяноку. У Дунаєві біля Львова він заснував «Двір гуманістів», куди приїжджали вчені не лише з України, Польщі та Литви, а й Німеччини, Угорщини, Італії. Головним джерелом відомостей про Григорія Сяноцького була панегірична біографія Каллімаха “*Vita et mores Gregorii Saposej*”. Ця яскрава особистість – визначний філософ, письменник і публіцист, ім'я якого серед перших імен, що появляються у зв'язку з музикою у історії культури Галичини XV століття. Повернувшись з Італії, де він співав у папській капелі у час, коли там працював Гійом Дюфаї⁵, Григорій Сяноцький, ймовірно, привіз копії творів нідерландських композиторів, які віднайшов польський музиколог Адольф Хибінський. 1924 року у львівському міському архіві він виявив 14 вклеєних аркушів у шкіряній оправі рахункових книжок 1519–1530 років, серед яких були і музичні уривки. Згодом їх багато років вивчав польський музиколог Мирослав Пез і зумів ідентифікувати як твори нідерландської поліфонічної школи та встановив авторство деяких з них⁶.

З XIV століття, коли після монгольської навали Київ лежав в руїнах, литовська столиця Вільно стала адміністративним і культурним центром для білоруського та українського народів. Цьому сприяв і державний статус Великого князівства Литовського, яке тоді ще залишалось литовсько-білорусько-українською державою не лише за складом населення, але й великою мірою за культурно-політичною орієнтацією. Саме тут була перекладена Франциском Скориною Біблія на просту мову, а подальше запровадження шкільництва і друкарства привело до того, що Вільно стало колицкою українсько-білоруської граматичної науки. Особливо привабливим для студентства стало Вільно з кінця XVI століття, коли тут було засновано так звану Руську академію (братську школу), а 1578 року розпочала свою діяльність Віленська академія, яка стає одним з головних центрів науки на литовсько-руському просторі. Часті воєнні спустошення київських шкіл спричинилися до того, що київські, львівські, віленські та краківські школи перебували в єдиному річищі невинного студентського потоку.

Саме з Вільном пов'язана діяльність українських науковців – письменника і полеміста Стефанія Зизанія, проповідницький хист якого поєднувався з його діяльністю як церковного співака і регента; припускають, що міг бути й композитором; Мелетія Смотрицького, одного з найосвіченіших українських філологів кінця XVI – початку XVII ст, автора «Граматики слов'янської», музичні твори якого віднайдені у Національному музеї у Львові; Серапіона Замаревича, що був ігуменом Віленського Свято-Духівського монастиря, а Микола Дилецький – славетний композитор, музичний теоретик та педагог-реформатор – називає його вправним

⁵ A.Chybiński. Ziemia Czerwieńska w polskiej kulturze muzycznej XVI wieku // *Ziemia Czerwieńska*, rocznik II, zeszyt 1, 2. Lwów 1936, s. 5–9 (цит. за окр. відб.).

⁶ М. Пез. Львівські уривки – джерело творів Дюфаї, Жоскіна, Петра де Домарто і Петра з Грудзьондза XV століття // *Musica humana: Збірник статей кафедри музичної україністики*, ч. 1. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України 2003, с. 118–160.

майстром у різних видах концертного багатоголосся⁷. Саме з Вільна дійшла до нас перша документальна згадка про М. Дилецького, тут створює першу обширну редакцію головної праці свого життя *Граматики музикальної*, яку назве *віленською* на відміну від наступної меншої редакції, котру підготує у Смоленську. У Вільні вчився Федір Шаваровський, який на думку сучасників «мав такі успіхи у музиці і співі, що у тій науці був першим регентом у Вільні і рівного йому не було»⁸.

Віленський православний Свято-Духівський монастир був осередком, пов'язаним з київською школою хорового співу. 1620 року його ігуменом став учений і педагог Мелетій Смотрицький, а в роки перебування Дилецького у Вільні ігуменом був композитор Замаревич – його твори Дилецький рекомендує своїм учням як зразкові. Саме тут міг чути знамените *київське пініє* німецький пастор Гербіній, що згодом у своїй праці передасть яскраві враження і захоплення цим співом⁹.

Велику роль для розвитку освіти та культури на українських землях часів Великого князівства Литовського відіграв рід князів Острозьких. Князь Константин I Острозький першим отримав звання Великого Гетьмана Литовського і був «державним мужем високої якості і всі мусили рахуватися з ним»¹⁰, а його син князь Константин Василь II Острозький – визначний політичний і культурний діяч, під час Люблінської унії 1569 року був фактичним представником Русі-України, виступаючи за її рівноправне входження до складу Речі Посполитої. Він був фундатором важливого культурно-освітнього осередка, вищої школи європейського зразка Острозької академії (1577), у якій вивчали «вільні мистецтва», зокрема і музику – «в Острозі стали поважно навчати й співу, і звідси пішли хороші й славні в Україні хори»¹¹. Виникає найменування *острозький напів* стосовно «деяких трансформованих давньоруських напівів»¹² – цілком самобутнє явище ренесансо-барокової культури України XVII століття. *Острозьким* іменували інколи великий напів *Достойно єсть* – один з шедеврів візантійсько-болгарської ренесансної спадщини, який потребував «виняткової вокальної оснащення співака-артиста. Були ж такі віртуози в княжому Острозі!»¹³.

При академії була закладена друкарня, у якій 1581 року за безпосередньої участі князя Константина була надрукована Біблія – перша повна біблія церковнослов'янською мовою. Острозька друкарня підтримувала тісні зв'язки з друкарнями Вільна та Львова. Так, на прохання мешканців столиці Великого Князівства Литовського князь Константин передав до Вільна написану в Острозі *Граматику* Лаврентія Зизанія, яка була надрукована у віленській друкарні 1586 року¹⁴.

⁷ О. Цалай-Якименко. *Київська школа музики XVII століття*. Київ – Львів – Полтава 2002, с. 47.

⁸ Ю. Ясіновський. Матеріали до біографічного словника співців та музик давньої України // *Калогонія*, 2. Львів 2004, с. 274.

⁹ Там само, с. 373–377.

¹⁰ Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). *Життєписи великих українців*. Київ: Либідь 1999, с. 563.

¹¹ Там само, с. 602.

¹² О. Цалай-Якименко. *Київська школа музики*, с. 22.

¹³ Там само, с. 23.

¹⁴ Там само, с. 642.

З кінця XVIII ст. землі Великого князівства Литовського увійши до Російської імперії або ж перебували сфері її безпосереднього й дедалі сильнішого впливу. В цей час під сильним імперським тиском визріває національна самосвідомість, що проявить себе потужним сплеском у культуротворчій діяльності обох націй. Вільно стало столицею найбільшої в імперії навчальної округи, що охоплювала аж вісім губерній, а вся шкільна мережа підпорядковувалася Віленському університету. Всі новації в області музичної освіти, які запровадив Гуго Коллонтай (1750–1812) – польський державний і політичний діяч, великий шанувальник музики і видатна особистість, – відіграли важливу роль для розвитку музичного шкільництва всього навчального округу. Будучи науковим та методичним центром, Університет контролював діяльність підпорядкованих йому навчальних закладів, в тім і у викладанні музики. 17 жовтня 1773 року відбулося перше засідання Комісії «народової» (національної) освіти, котру пізніше називали першим в Європі міністерством освіти. Вона мобілізувала найбільш творчі інтелекти видатних польських діячів освіти, в засіданнях, в центрі уваги яких були проблеми музичного виховання у різних національних школах, часто брав участь король¹⁵. Зреалізованим був проект створення Крем'янецького ліцею (1805), котрий був центральною школою волинської губернії, а також були створені університетські кафедри музики (у Віленському університеті відбувалися виклади з музики від 1802 року (Ян Давид Голланд/*Jan Dawid Holland*), а у Варшавському – від 1825 (Юзеф Ельснер/*Józef Elsner*). Реформа Коллонтая передбачала створення «колегії вільних мистецтв», яка б об'єднала кафедри архітектури, живопису і музики (з вивченням композиції). За статутом Віленського університету слухачам читали лекції з історії і теорії мистецтв і практичного опанування виконавським мистецтвом. 1819 року при університеті була створена семінарія, що готувала парафіяльних вчителів та органістів¹⁶.

У 1829–31 роках у Вільні перебував Тарас Шевченко, де відвідував лекції професора Йонаса Рустемаса, котрий очолював кафедру живопису університету. Кілька років тому на філологічному фікультеті була урочисто відкрита аудиторія імени Шевченка в день відзначення 427-ліття заснування. З цим університетом пов'язано ряд інших імен діячів української культури. 1829 року там навчався Карп Соленик – український актор, засновник українського реалістичного театру. Викладали сини сільських парохів з Більського повіту Михайло Бобровський (1784–1848) – професор-богослов, відомий як першовідкривач т. зв. Супрасльського кодексу (староболгарського рукопису із XI ст.), один з перших дослідників багато ілюстрованого Київського Псалтиря 1397 року, а в його колекції зберігався дуже цінний уривок нотолінійного Ірмологіона сер. XVII ст., Ігнатій Данилович (1787–1843), який вивчав історію права Великого князівства Литовського і видав згодом працю «Старина литовсько-руського законодавства». Цікаво, що під час свого перебування у Відні Михайло Бобровський познайомився з парохом греко-католицької церкви св. Варвари і деканом богословського факультету Віденського університету о. Іваном Снігурським (1784–1847), згодом перемиським єпископом, і це знайомство

¹⁵ Jan Prosnak. *Polihymnia ucząca*. Warszawa 1976, s. 58.

¹⁶ К. И. Шамаева. Музыкальное образование на Украине в первой пол. XIX века. Киев 1992, с. 82–83.

позначилося на національній позиції Бобровського, який у листах з цього часу дописував при своєму прізвищі Ruthenus (русин)¹⁷. Вихідцем з Більська був Йосип Ярошевич (1793–1860), син міського писаря, а згодом професор Віленського університету, відомий як автор тритомової монографії «Образ Литви» (1844–1845), у якій аналізував політичну історію та суспільно-культурне життя Великого князівства Литовського, досліджував український фольклор Підляшшя¹⁸ та історію Дорогичина – коронаційного міста князя Данила.

На початку ХХ століття у Віленському університеті навчалось кількесот українців, активно діяла українська студентська громада. Це час, коли активізується в Литві культурно-громадське життя, в тому й життя музичне, і зростає зацікавлення українськими культурними здобутками. З кінця ХІХ століття у Вільні гастролюють українські драматичні трупи Михайла Старицького та Панаса Саксаганського, які дали в міському театрі ряд драматичних та опереткових спектаклів, а також українська трупа Деркача, що ставила, між іншим, оперу Семена Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм», Івана Котляревського «Наталка Полтавка», твори вже відомі й улюблені в Литві. Цікаво, що у репертуарі бруклінського хору «Айдас», заснованого 1912 року, одного з активних пропагандистів литовської музики в Америці, була опера Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм»¹⁹.

З успіхом гастролювала у Вільнюсі українська хорова капела під керівництвом Петра Гордовського, в репертуарі якої окрім народних пісень були уривки з опер Миколи Лисенка, «Вечорниці» Петра Ніщинського та ін. В кінці ХІХ століття у Вільні і Каунасі часто виступали з концертами українські співачки Марія Долина-Горленко та Наталія Єрмоленко-Южина, гастролювали симфонічні оркестри, в тому числі зі Львова²⁰. 1928 року в Литву приїжджав з концертами знаменитий віолончеліст родом з Коломиї Еммануель Фоерман.

Ряд литовських та українських музикантів здобувають музичну освіту у консерваторіях та училищах Російського Музичного Товариства, за кордоном. Зокрема, у Петербурзькій консерваторії навчалися литовці Стасис Шимкус, Юргіс Карнавічюс, Чесловас Саснаускас, Константин Галкаускас, українець Григорій Козаченко, Яків Степовий, та багато інших, у Ляйпцігській консерваторії – Микола Лисенко, Мікалоюс Чюрльоніс, Юозас Груодіс²¹. Згодом литовські музиканти будуть вдосконалювати свій професійний вишкіл в Україні – у Київській консерваторії у Бориса Лятошинського разом з Євгеном Станковичем навчався відомий композитор Освальдас Баласкаускас.

¹⁷ Ю. Гаврилюк. Вчені підляшани у національних досвітах // <http://haidamaka.org.ua/0167.html>

¹⁸ Ю. Гаврилюк. Підляська трійця // *Український тиждень* (2008/5 (13)/ 1 лютого), с. 52–55.

¹⁹ Ю. Гаудримас. Литовсько-українські музичні зв'язки // *Мистецтво* (1960/5), с. 19–20.

²⁰ Ю. Гаудримас. Інтернаціональні зв'язки в литовській музиці // *Советская музыка* (1963/4), с. 8–10.

²¹ Про навчання литовців у Ляйпцігській консерваторії до 1920-х років див.: Helmut Loos. Litauische Studierende am Konservatorium für Musik in Leipzig bis zu 1920er Jahren // *Litauische Musik. Idee und Geschichte einer musikalischen Nationalbewegung in ihrem europäischen Kontext*. Leipzig 2010, S. 379–395.

Творчість литовських композиторів та виконавців на сьогоднішній день широко відома в Україні завдяки активній взаємній культурно-концертній діяльності. Окремо треба відзначити інтерес до творчості литовського композитора-класика Мікалоюса Чюрльоніса, в якому поєднувався подвійний талант – композитора і живописця. У 2005 році у Національному художньому музеї України була організована виставка творів Чюрльоніса до 130-ліття з дня народження, знято документальний фільм про життя та творчість видатного литовського митця.

У короткому огляді неможливо розкрити всі аспекти литовсько-український музичних і культурних зв'язків, зважаючи на їх кількасотлітню історію. Це лише тези для майбутніх досліджень, що повинно висвітлити всю багато вимірність культурних взаємин двох народів, пов'язаних між собою спільною історичною долею.

